ҚАСДДАН ОДАМ ЎЛДИРИШ ЖИНОЯТЛАРИНИ ФОШ ЭТИШДА ТЕЗКОР-АНАЛИТИК БОШҚАРУВ ВА ПРОФИЛАКТИК НАЗОРАТНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШГА ОИД АЙРИМ ФИКР ВА МУЛОҲАЗАЛАР

А.У.Мўминов

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

магистратураси тингловчиси, майор

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20282323

Аннотация.

Мазкур мақолада қасддан одам ўлдириш ва ўлдиришга суиқасд қилиш жиноятларини фош этишда ички ишлар органлари тезкор-қидирув хизматлари фаолиятини самарали ташкил этиш, тезкор-аналитик бошқарувни такомиллаштириш ҳамда профилактик назорат механизмларини кучайтириш масалалари таҳлил қилинади. Қасддан одам ўлдириш жинояти шахс ҳаётига қарши қаратилган энг оғир жиноятлардан бири бўлиб, унинг олдини олиш ва фош этиш жараёни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан юқори даражадаги тезкорлик, таҳлилий ёндашув, идоралараро ҳамкорлик ва криминологик прогнозлашни талаб этади. Мақолада Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги, тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асослари, расмий статистик маълумотлар ва профилактик чора-тадбирлар асосида қасддан одам ўлдириш жиноятларига қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари ёритилган.

Ключевые слова:

Қасддан одам ўлдириш, ўлдиришга суиқасд қилиш, тезкор-қидирув фаолияти, тезкор-аналитик бошқарув, профилактик назорат, криминологик таҳлил, хавф гуруҳи, жиноятларни фош этиш, ички ишлар органлари.

Мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган изчил ислоҳотлар инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда ички ишлар органлари фаолиятини замонавий талаблар асосида ташкил этишга қаратилган. Ҳуқуқий демократик давлатда инсон ҳаёти, шаъни, қадр-қиммати ва хавфсизлиги энг олий қадрият ҳисобланади. Шу сабабли шахс ҳаётига қарши қаратилган ҳар қандай жиноят, айниқса қасддан одам ўлдириш жинояти давлат ва жамият хавфсизлигига жиддий таҳдид сифатида баҳоланади.

Қасддан одам ўлдириш жинояти ўзининг ижтимоий хавфлилик даражаси, оғир оқибатлари ва жамоатчиликда кучли салбий таъсир уйғотиши билан бошқа жиноятлардан фарқ қилади. Ушбу турдаги жиноятлар нафақат жабрланувчининг ҳаётига тажовуз қилиш, балки унинг оиласи, қариндошлари, маҳалла ва жамиятда хавфсизлик ҳиссининг пасайишига ҳам сабаб бўлади. Шу боис қасддан одам ўлдириш жиноятларини ўз вақтида фош этиш, айбдор шахсларни аниқлаш, жиноятнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш ички ишлар органлари олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида қасддан одам ўлдириш жинояти оғир ва ўта оғир жиноятлар қаторида белгиланган. Ушбу жиноятни квалификация

қилишда айбдорнинг қасди, жиноят содир этиш усули, мотиви, жабрланувчи билан муносабати, жиноятда иштирок этган шахслар доираси ва бошқа ҳолатлар синчковлик билан баҳоланиши лозим. Шу нуқтаи назардан қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этишда дастлабки тезкор маълумотлар, воқеа жойини ўрганиш, гувоҳлар билан ишлаш, жабрланувчининг ижтимоий алоқаларини таҳлил қилиш ҳамда эҳтимолий гумон қилинувчилар доирасини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларига қарши курашишда тезкор-қидирув хизматларининг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Чунки мазкур жиноятлар бўйича дастлабки соатларда амалга оширилган тезкор тадбирлар кейинги тергов ҳаракатларининг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Жиноят содир этилганидан кейин вақт ўтиши билан далилларнинг йўқолиши, гувоҳлар хотирасининг сусайиши, гумон қилинувчининг яшириниши ёки жиноят изларини йўқотиши эҳтимоли ортади. Шу сабабли тезкор-қидирув хизматлари фаолиятида тезкорлик, аниқлик ва таҳлилий ёндашув устувор бўлиши лозим.

“Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, тезкор-қидирув фаолияти махсус ваколат берилган давлат органларининг тезкор бўлинмалари томонидан қонунда белгиланган асослар ва тартибда амалга ошириладиган фаолият ҳисобланади. Ушбу фаолиятнинг асосий вазифалари жиноятларни аниқлаш, олдини олиш, фош этиш, жиноят содир этган шахсларни топиш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашдан иборат. Демак, қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этишда тезкор-қидирув фаолияти фақат жиноят содир этилганидан кейинги ҳаракатлар мажмуи эмас, балки жиноят хавфини олдиндан аниқлаш ва уни бартараф этишга қаратилган профилактик тизим сифатида ҳам қаралиши керак.

Бугунги кунда ички ишлар органлари фаолиятида тезкор-аналитик бошқарувни такомиллаштириш зарурати ортиб бормоқда. Тезкор-аналитик бошқарув деганда жиноят ҳақидаги маълумотларни йиғиш, саралаш, таҳлил қилиш, хавф омилларини баҳолаш, гумон қилинувчилар доирасини аниқлаш ва тезкор қарорлар қабул қилиш жараёни тушунилади. Бу жараёнда ҳар бир маълумот — телефон қўнғироғи, гувоҳ кўрсатмаси, видеокузатув ёзуви, электрон ёзишма, ижтимоий тармоқлардаги хабарлар, молиявий муносабатлар ёки жабрланувчининг охирги алоқалари ягона таҳлилий тизимда баҳоланиши зарур.

Қасддан одам ўлдириш жиноятлари кўп ҳолларда аввалдан мавжуд бўлган низолар, оилавий-маиший жанжаллар, қарз муносабатлари, рашк, қасос, спиртли ичимлик ёки гиёҳвандлик воситалари таъсири, руҳий беқарорлик, илгари содир этилган зўравонлик ҳаракатлари билан боғлиқ бўлади. Шу сабабли ички ишлар органлари фаолиятида хавф гуруҳларини аниқлаш ва улар билан манзилли профилактик ишларни ташкил этиш муҳим ҳисобланади. Бунда профилактика инспекторлари, тезкор ходимлар, маҳалла масъуллари, хотин-қизлар фаоллари, ижтимоий хизматлар ва бошқа мутасадди ташкилотлар ўртасида доимий ахборот алмашинуви йўлга қўйилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитасининг расмий SIAT маълумотларига кўра, қасддан одам ўлдириш ва ўлдиришга суиқасд қилиш жиноятини содир этган эркаклар сони 2020 йилда 404 нафарни, 2025 йилда эса 212 нафарни ташкил этган. Ушбу кўрсаткичлар мазкур турдаги жиноятларни содир этган эркаклар сонида камайиш тенденцияси мавжудлигини кўрсатади. Шу билан бирга, аёллар бўйича кўрсаткич 2020 йилда 41 нафарни, 2025 йилда 40 нафарни ташкил этган бўлиб, бу ушбу тоифада кескин камайиш кузатилмаганини англатади. Мазкур статистик маълумотлар қасддан одам ўлдириш жиноятларининг ижтимоий-демографик хусусиятларини чуқур ўрганиш, профилактик чораларни жинс, ёш, ижтимоий муҳит ва оилавий ҳолатга қараб режалаштириш зарурлигини кўрсатади. (api.siat.stat.uz)

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, қасддан одам ўлдириш жиноятларининг олдини олишда фақат жазолаш ёки жиноят содир этилганидан кейин айбдорни топиш етарли эмас. Аксинча, бундай жиноятларга олиб келувчи сабаб ва шарт-шароитларни олдиндан аниқлаш, жиноят хавфини келтириб чиқарувчи омилларни бартараф этиш, доимий низолар мавжуд бўлган оилалар, зўравонликка мойил шахслар, илгари оғир тан жароҳати етказганлар, таҳдид қилган шахслар ва спиртли ичимлик таъсирида мунтазам ҳуқуқбузарлик содир этувчилар билан тизимли ишлаш талаб этилади.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этишда тезкор-қидирув хизматлари томонидан қуйидаги йўналишларда ишларни кучайтириш мақсадга мувофиқ:

— жиноят ҳақидаги дастлабки хабарни қабул қилиш ва уни зудлик билан таҳлил қилиш;

— воқеа жойи, жабрланувчи ва эҳтимолий гумон қилинувчилар ҳақида тезкор маълумот тўплаш;

— жабрланувчининг охирги мулоқотлари, телефон қўнғироқлари, ижтимоий алоқалари ва электрон ёзишмаларини қонуний асосларда ўрганиш;

— жиноят мотивини аниқлаш ва эҳтимолий гумон қилинувчилар доирасини қисқартириш;

— профилактика инспекторлари ва маҳалла масъуллари маълумотларидан самарали фойдаланиш;

— тергов органлари билан мувофиқлаштирилган тезкор-тергов ҳаракатларини амалга ошириш;

— ҳар бир фош этилган қотиллик иши бўйича профилактик таҳлил ўтказиш.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этиш жараёнида рақамли технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти ҳам ортиб бормоқда. Видеокузатув тизимлари, мобил алоқа маълумотлари, электрон тўловлар, транспорт ҳаракати ҳақидаги маълумотлар, ижтимоий тармоқлардаги очиқ маълумотлар ва бошқа рақамли излар жиноятни тезкор фош этишда муҳим манба бўлиши мумкин. Бироқ ушбу воситалардан фойдаланишда қонунийлик, инсон ҳуқуқлари, шахс дахлсизлиги ва маълумотлар муҳофазаси принципларига қатъий риоя этилиши шарт.

Профилактик назорат тизими қасддан одам ўлдириш жиноятларининг олдини олишда муҳим ўрин тутади. Бунда зўравонликка мойил шахслар, оилавий-маиший низоларда мунтазам иштирок этувчилар, қасос олиш ёки ўлдириш билан таҳдид қилган шахслар, илгари оғир жиноят содир этганлар, руҳий беқарорлик белгилари мавжуд бўлган шахслар ва жамоат тартибини мунтазам бузувчилар билан индивидуал профилактик ишлар олиб борилиши лозим. Айниқса, маҳаллабай ишлаш тизими, профилактика инспекторларининг маълумотлари ва тезкор хизматлар имкониятлари ўзаро уйғунлаштирилса, қотиллик хавфини олдиндан аниқлаш имконияти ортади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, профилактик назорат инсон ҳуқуқларини чекловчи ноқонуний амалиётга айланмаслиги керак. Ҳар қандай профилактик чора қонуний асосга, аниқ хавф индикаторига ва мутаносиблик принципига таяниши лозим. Акс ҳолда профилактика мақсадига эришилмайди, балки фуқароларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга бўлган ишончига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, оғир зўравонлик жиноятларига қарши курашишда муаммога йўналтирилган полиция фаолияти, криминоген ҳудудлар харитаси, хавф гуруҳлари билан индивидуал ишлаш, жамоатчилик билан ҳамкорлик ва рақамли таҳлил воситаларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Бундай ёндашув Ўзбекистон шароитида маҳалла институти, профилактика инспекторлари, тезкор-қидирув хизматлари ва тергов органлари фаолияти билан уйғунлаштирилса, қасддан одам ўлдириш жиноятларининг олдини олиш ва уларни фош этиш самарадорлиги янада ошади.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларига қарши курашишда ҳар бир ҳудуд бўйича криминологик таҳлил юритиш ҳам муҳим ҳисобланади. Бунда жиноят содир этилган жой, вақт, мотив, жабрланувчи ва айбдор ўртасидаги муносабат, жиноят қуроли, айбдорнинг ёши, жинси, ижтимоий ҳолати, илгари судланганлиги, спиртли ичимлик ёки гиёҳвандлик воситалари таъсирида бўлган-бўлмагани алоҳида ўрганилиши керак. Ушбу маълумотлар асосида ҳудудий “криминологик паспорт” шакллантириш қасддан одам ўлдириш хавфи юқори бўлган нуқталарни аниқлаш имконини беради.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этишда тезкор ходимларнинг касбий тайёргарлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Тезкор ходим нафақат жиноятни фош этиш усулларини, балки криминал психология, конфликтология, рақамли далиллар билан ишлаш, очиқ манбаларни таҳлил қилиш, гувоҳ ва жабрланувчи яқинлари билан мулоқот қилиш, тезкор комбинациялар ва тергов органлари билан ҳамкорлик қилиш кўникмаларига эга бўлиши лозим. Шу сабабли қасддан одам ўлдириш жиноятлари бўйича махсус тезкор-тергов гуруҳларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини мунтазам ошириш мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтганда, қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этиш ва уларнинг олдини олишда ички ишлар органлари тезкор-қидирув хизматларининг роли ниҳоятда муҳимдир. Ушбу фаолият фақат жиноят содир этилганидан кейин айбдорни қидириш билан чекланмаслиги, балки жиноят хавфини олдиндан аниқлаш, хавф гуруҳлари билан ишлаш, криминоген вазиятни таҳлил қилиш ва профилактик чораларни белгилашга ҳам қаратилган бўлиши лозим.

Қасддан одам ўлдириш жиноятларига қарши курашишда тезкор-аналитик бошқарувни ривожлантириш, профилактик назоратни кучайтириш, статистик маълумотлар асосида қарор қабул қилиш, рақамли технологиялардан қонуний ва самарали фойдаланиш, идоралараро ҳамкорликни мустаҳкамлаш ҳамда ҳар бир фош этилган жиноят бўйича профилактик хулоса чиқариш муҳим аҳамиятга эга.

Умуман олганда, қасддан одам ўлдириш жиноятларига қарши курашишнинг самарали тизими тезкор фош этиш, криминологик прогнозлаш, профилактик назорат ва инсон ҳуқуқларига асосланган бошқарувни ягона тизимга бирлаштириш орқали таъминланади. Бу эса ички ишлар органларининг оғир жиноятларга қарши курашиш салоҳиятини ошириш, жамиятда хавфсизликни таъминлаш ва фуқароларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга бўлган ишончини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 10 июндаги ПФ–89-сон Фармони “Тезкор-қидирув ҳамда тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича тушунтиришлари.
6. Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси. SIAT расмий статистика маълумотлари: қасддан одам ўлдириш ва ўлдиришга суиқасд қилиш жинояти содир этганлар сони.
7. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Study on Homicide.
8. UNODC. International Classification of Crime for Statistical Purposes.